

Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych w Warszawie
Instytut Historii Uniwersytetu w Białymstoku
Katedra Ekonomii i Nauk Społecznych Politechniki Białostockiej
Archiwum Państwowe w Białymstoku
Archiwum Państwowe w Suwałkach
Archiwum Państwowe w Szczecinie

Repatriacje i migracje ludności pogranicza w XX wieku

Stan badań oraz źródła do dziejów pogranicza
polsko-litewsko-białoruskiego

Redakcja
Marek Kietliński i Wojciech Śleszyński

Białystok 2004

Elżbieta Bagińska, Białystok

Materiały do dziejów Radziwiłłów w zbiorze Dubrowskiego w Bibliotece Narodowej Rosji w Petersburgu.

Materiały archiwalne pozostałe po rodzie Radziwiłłów od dawna cieszą się zainteresowaniem historyków, co nie dziwi z racji na wielość ważnych funkcji państwowych pełnionych przez przedstawicieli tego rodu. Ich dzieje integralnie związane są z dziejami Rzeczypospolitej. Wielokrotnie pisano już na temat *Radivilianów* przechowywanych w krajowych i zagranicznych archiwach, bibliotekach i muzeach. Odbyło się też kilka konferencji źródłoznawczych poświęconych tej problematyce. Celem niniejszego artykułu jest uzupełnienie wcześniejszych wiadomości o informacje dotyczące materiałów do dziejów Radziwiłłów przechowywanych w Bibliotece Narodowej Rosji w Petersburgu.

Archiwum Radziwiłłów w swej zasadniczej części powstało w Nieświeżu w XVI w., choć zasób archiwum wyjątkowo sięga XV w. Wielu przedstawicieli tego rodu pełniło ważne funkcje w Rzeczypospolitej, zarówno na szczeblu lokalnym jak i centralnym – ministerialnym, łącznie z urzędem kanclerza i hetmana wielkiego litewskiego, stąd też archiwum to od początku swego istnienia, obok charakteru rodowego, posiadało też charakter publiczny. Wydaje się, iż fakt ten był powszechnie akceptowany, o czym świadczy choćby przekazanie na sejmie wileńskim w 1563 r., wydanego tam aktu równouprawnienia wyznań, celem chronienia Mikołajowi Radziwiłłowi „Czarnemu”, kanclerzowi wielkiemu litewskiemu. Stwierdzono wówczas, że jego urząd wymaga, aby tego rodzaju przywileje ziemskie miał on zawsze pod ręką. Stan ten niejako potwierdził swoim przywilejem Zygmunt August utwierdzając fakt przechowywania już od kilku pokoleń dokumentów publicznych w domu kanclerza. Przechowywano zatem w Nieświeżu wiele cennych dokumentów, łącznie z aktami unii polsko-litewskiej, z czego opinia publiczna doskonale zdawała sobie sprawę. Istniejący stan rzeczy usankcjonował sejm 1768 r., obradujący pod laską Karola Stanisława Radziwiłła „Panie Kochanku”, wojewody wileńskiego, który osobną konstytucją potwierdził prawo przechowywania przez Radziwiłłów dokumentów państwowych¹.

W XVI w. każda z linii radziwiłłowskich posiadała już własne archiwum. Przechodziły one skomplikowane dzieje, analogiczne do losów rodu. Były dzielone pomiędzy członków rodu przy podziale dóbr, wyłączano z nich akta dóbr sprzedawanych. Jednocześnie napływały do nich akta innych rodzin przy okazji

¹ T. Zielińska, *Archiwa Radziwiłłów i ich twórcy*, „Archeion” t. LXVI, 1978, s. 116-122.

związków małżeńskich, dziedziczenia czy zakupu dóbr. W XVI w. wygasła linia na Goniądzu i Medelach, a ich dobra przeszły w obce ręce. W końcu XVII w., wraz ze śmiercią Ludwika Karoliny Radziwiłłówny, księżnej neuburskiej wygasła linia na Birzach i Dubinkach, a wieloletnie negocjacje i spory o prawa do pozostałych po niej tzw. „dobrach neuburskich” zakończyły wykupem dóbr od jej spadkobierców przez Radziwiłłów nieświeskich w 1733 r., na rzecz Hieronima Floriana Radziwiłła (1715-1760), podczaszego i chorążego litewskiego. Wraz z posiadłościami trafiło do nich również archiwum linii birżańskiej.

W drugiej połowie XVIII w. archiwum było wielokrotnie przewożone; w 1764 r. najcenniejsza jego część została przewieziona do Żółkwi, stamtąd do węgierskiego Preszowa, a następnie do Drezna, Wilna, a w 1767 r. z powrotem do Nieświeża. W okresie działalności Komisji i prokuratorii Poradziwiłłowskiej Masy archiwum znowu zostało przewiezione do Wilna i pozostało tam przez dłuższy czas, co połączone było ze znacznym przemieszaniem i zubożeniem akt, które w takiej postaci wróciły do Nieświeża około 1836 r. Część archiwaliów bezpowrotnie przeszło do innych zbiorów. Stąd też dzisiaj archiwalia poradziwiłłowskie znajdują się w wielu bibliotekach i archiwach polskich i zagranicznych, m.in. w Bibliotece Czartoryskich i Bibliotece PAN w Krakowie, Bibliotece PAN w Kórniku, Bibliotece Raczyńskich w Poznaniu, Bibliotece Uniwersyteckiej w Łodzi, Bibliotece Narodowej, Bibliotece Publicznej m.st. Warszawy, Muzeum Narodowym, Bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego oraz w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie, gdzie przechowywanych jest gros dokumentów znajdujących się w placówkach kulturalnych na terenie Polski. Z placówek zagranicznych wymienić należy: Archiwum Historii Państwa Litewskiego, Bibliotekę Litewskiej Akademii Nauk, Bibliotekę Uniwersytetu Wileńskiego, Bibliotekę Narodową Litwy i Muzeum Narodowe Litwy, Narodowe Archiwum Historyczne Białorusi w Mińsku oraz Centralne Państwowe Historyczne Archiwum Ukrainy w Kijowie. Archiwalia poradziwiłłowskie przechowywane są też na terenie Rosji, m.in. w Bibliotece Narodowej Rosji w Petersburgu (dawniej: Państwowej Publicznej Bibliotece im. M. E. Sałtykowa-Szczedriny), przede wszystkim w tzw. Zbiorze Piotra Dubrowskiego. Dokumenty ze zbioru Dubrowskiego były wykorzystywane niejednokrotnie przez polskich historyków, brak natomiast kompleksowego opracowania informacji o tych materiałach w polskiej literaturze historycznej. Omówienia tych zbiorów dokonali natomiast historycy rosyjscy. W 1952 r. pisała o nich T.V. Luizova², a w 1958 r. T.N. Koprejewa³. Ostatnio zaś o Radivilianach w zbiorach Rosyjskiej Biblioteki Narodowej pisał co najmniej dwukrotnie Michail M. Krom, który nawet opublikował (wraz z doktorem Hieronimem Grałą) część zbiorów dotyczących I poł. XVI w. Publikacji tych brak jednak na internetowej stronie AGAD, gdzie zamieszczono m.in. obszerną bibliografię do dziejów Archiwum Radziwiłłów.

Piotr Piotrowicz Dubrowski (1754-1816), dyplomata i kolekcjoner, był sekretarzem i tłumaczem przy misji rosyjskiej w Paryżu w latach 1778-1792. W czasie swojej działalności poza granicami kraju zebrał wiele dokumentów dotyczących m.in. historii Europy Zachodniej oraz historii Rzeczypospolitej. Podstawowa część zbioru polskiego, a znajdująca się w tej kolekcji, powstała w archiwum nieświeskim i w innych archiwach radziwiłłowskich. Nie jest dostatecznie jasne, w jaki sposób Dubrowski

² T.V. Luizova, *Sobranije rukopisej P.P. Dubrovskogo v Gosudarstvennoj Publichnoj Biblioteke imeni M.E. Sałtykowa-Szczedriny*, „Voprosy Istorii”, 1952, nr 8, s. 150-154.

³ T.N. Koprejewa, *Obzor polskich rukopisej Gosudarstvennoj Publichnoj Biblioteki (Sobranije P.P. Dubrovskogo)*, [w:] *Trudy Gosudarstvennoj Publichnoj Biblioteki im. Sałtykowa-Szczedriny*, t. V(8), Leningrad 1958, s. 137-165.

wszedł w posiadanie imponującej kolekcji. Oficjalna wersja głosi, iż materiały te były przez niego kupowane, choć wydaje się, iż Dubrowski z powodzeniem wykorzystywał zawirowania w historii państwa polskiego: Konfederacja Targowicka, trzeci rozbiór Polski, epoka napoleońska, etc. Zebrane przez siebie materiały rękopiśmienne Dubrowski przekazał w 1805 r. carowi Aleksandrowi I, dzięki czemu stały się podstawą działu rękopisów utworzonej w 1795 r. Cesarskiej Publicznej Biblioteki w Petersburgu⁴. Piotr Dubrowski zaś został pierwszym kierownikiem działu rękopisów w tej bibliotece.

Piszcząca przed laty o archiwaliach polskich w zbiorze Dubrowskiego T. N. Koprejewa uważała, że w ręce Dubrowskiego dostawały się nie pojedyncze rękopisy, ale po prostu części archiwum. Dubrowski porządkując zasób nie zachował jednak ich dawnego fascykułowego układu, natomiast zgodnie a XIX koncepcją nadał im własny układ rzeczowy, grupując dokumenty według ich treści i ważności, np. listy królewskie bądź listy wysokich dygnitarzy państwowych. Kolejnym kryterium był język, w którym sporządzono był dokument. Tak posegregowane akta układał w porządku chronologicznym, tworząc w ten sposób rękopiśmienne tomy, które z kolei były zszywane. Niektórym z nich dodawano tekturowe okładki, które następnie obciążano skórą. Tomy, w których znajdowały się dokumenty w kilku językach wyodrębniono w osobny zespół zatytułowany – *Raznojazyčnyje rukopisy*. W połowie XIX w. w trakcie katalogowania akt, zszyto te rękopisy, które dotąd nie były oprawione w oddzielne księgi. W końcu XIX i na początku XX w. z nieskatalogowanych poradziwiłowskich zbiorów utworzono jeszcze dwa zespoły: *Zapadnoruskije akty* (fond nr 293) i *Osnovnoje sobranije aktov i gramot*.⁵ W efekcie dokumenty pochodzące pierwotnie z archiwum radziwiłowskiego, w bibliotece umieszczone zostały w kilku zespołach (fondach).⁶ Tytuły, które nadano tak uformowanym jednostkom nie zawsze są adekwatne do ich zawartości.

Z 32 *awtografów*, w których znajdują się informacje dotyczące Rzeczypospolitej z XVI-XVIII w., aż w 25 znajdujemy informacje dotyczące Radziwiłłów, a niektóre z nich zawierają materiały tyżące wyłącznie jednego z przedstawicieli tego rodu. Najwięcej informacji znaleźć można na temat działalności Mikołaja Radziwiłła „Rudego” (1512/1515-1584), wojewody wileńskiego, hetmana wielkiego litewskiego, Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna” (1547-1603), wojewody wileńskiego, hetmana wielkiego litewskiego, Krzysztofa II Radziwiłła (1585-1640), wojewody wileńskiego, hetmana wielkiego litewskiego, Michała Kazimierza Radziwiłła (1635-1680), podkanclerzego litewskiego, hetmana polnego litewskiego, Michała Kazimierza Radziwiłła „Rybeński” (1702-1762), woj. wileńskiego, hetmana wielkiego litewskiego, Karola Stanisława Radziwiłła „Panie Kochanku” (1735-1790), wojewody wileńskiego; poza tym Jerzego Radziwiłła (1556-1600), biskupa krakowskiego, kardynała, Aleksandra Ludwika Radziwiłła (1594-1654), marszałka wielkiego litewskiego, Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła „Sierotki” (1549-1616), wojewody wileńskiego, marszałka wielkiego litewskiego, Bogusława Radziwiłła (1620-1669), koniuszego litewskiego, Karola Stanisława Radziwiłła (1669-1719), kanclerza wielkiego lit., Albrychta Stanisława Radziwiłła (1593-1656), kanclerza wielkiego litewskiego, Janusza

⁴ „Vestnik Evropy”, 1805, nr 5, „Severnyj Vestnik”, 1805, cz. 5, *Putevoditel po Imperatorskoj Publicznoj Biblioteke*, Sankt-Peterburg 1860.

⁵ *Pamiatniki Istorii Vostočnoj Evropy. Istočniki XV-XVII v.v.*, t. VI, *Radzivilovskije akty iz sobranija Rosijskoj Nacjonalnoj Biblioteki. Pervaja polovina XVI v.*, sostavili Hieronim Grala i Michail Markovič Krom, Moskva-Varšava 2002, s. 6-13.

⁶ M.M. Krom, *Radzivilovskije akty v fondach Rossijskoj Nacjonalnoj Biblioteki: Perspektivy izučeniya i publikacii*, w: *Lietuvos Metrika. 1991-1996 metų tyrinėjimai*, Vilnius 1998, s. 229-234.

Radziwiłła (1612-1655), wojewody wileńskiego, hetmana wielkiego litewskiego. W mniejszym stopniu znaleźć tam można informacje dotyczące: Jerzego Radziwiłła (1480-1541), kasztelana wileńskiego, hetmana wielkiego litewskiego, Mikołaja Radziwiłła „Czarnego” (1515-1565), kanclerza, wojewody wileńskiego, oraz Barbary Radziwiłłówny (1523-1551), Katarzyny z Iwińskich Radziwiłłowej (ok. 1516-1586), Anny Marii Radziwiłłowej (1640-1667), Ludwika Karoliny Radziwiłłówny (1667-1695), księżnej neuburskiej, Hieronima Floriana Radziwiłła (1715-1760). Wśród tych materiałów znajdziemy też informacje dotyczące sług radziwiłłowskich: np. Stanisława Kurosza, starosty orlańskiego, (awt. 115⁷, 116⁸), Jana Pękalskiego (1595-1677), zarządcy dóbr radziwiłłowskich, (awt. 115), Piotra Kochlewskiego, (zm. 1647), sędziego ziemskiego brzesko-litewskiego, starosty kiejdańskiego i sekretarza Krzysztofa II Radziwiłła, (awt. 242⁹), Stanisława Niezabitowskiego (1641-1717), podczaszego kaliskiego, zarządcy dóbr Ludwika Karoliny Radziwiłłówny, (awt. 67¹⁰, 125¹¹, 150¹²), Pawła Bazarzewskiego, oficjalisty Krzysztofa II Radziwiłła, (awt. 115, 116, 321¹³), Krzysztofa Arciszewskiego (1592-1656), generał artylerii konnej, (awt. 115), Mikołaja Pióro, sekretarza Krzysztofa I Radziwiłła, a następnie wieloletniego urzędnika Krzysztofa II Radziwiłła, (awt. 115, 116), Aleksandra Przypkowskiego, cześnika osmiańskiego, (awt. 242) Adama Steckiewicza, sługi Krzysztofa II Radziwiłła, rotmistrz chorągwi hetmańskiej w Inflantach, (awt. 116), Samuela Lenko, starosty urzędowskiego, (awt. 116), Wilhelma Korffa, pułkownika JKM, starosty orlańskiego (awt. 96¹⁴).

W kolekcji, zgodnie z zaproponowaną przez Dubrowskiego hierarchią ważności dokumentów, w 7 *awtografach* (62-68) znajdują się listy królów (i królowych) polskich oraz przedstawicieli innych domów panujących do Radziwiłłów, choć listy i inne dokumenty wystawione przez władców polskich znajdują się też w innych *awtografach*. Awt. 62¹⁵ zawiera np. 47 listów króla Zygmunta Augusta do Mikołaja Radziwiłła „Rudego”, głównie dotyczących Barbary Radziwiłłówny, listy królowej Bony do Jerzego Radziwiłła, kasztelana wileńskiego (1535-43) i Barbary Radziwiłłówny (1542, 1544), Awt. 63¹⁶ zawiera przede wszystkim listy przepowiadnie i uniwersały Zygmunta

⁷ Awt. 115, *Uniwersały, dekrety, listy Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna” i Krzysztofa II Radziwiłła, (1588-1635)*.

⁸ Awt. 116, *Listy różnych osób do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna” i Krzysztofa II Radziwiłła, (1584-1635)*, tu m.in. listy Szymona i Jerzego Olelkowiczów, książąt śluckich, Adama Ostrońskiego, Samuela Paca, chorążego wielkiego litewskiego, Adama Kazanowskiego, stolnika koronnego, Ostafiego Wołowicza, biskupa wileńskiego, Aleksandra Korwina Gosiewskiego, wojewody smoleńskiego, Mikołaja Abramowicza, Stanisława Koniecpolskiego, wojewody sandomierskiego, Jerzego Zbarskiego, kasztelana Krakowskiego, Henryka Firleja, referendarza koronnego, Tomasza Zamoyskiego, podkanclerzego koronnego, Łukasza Opalińskiego, marszałka wielkiego koronnego, oraz klientów radziwiłłowskich: Stanisława Kurosza, Adama Steckiewicza, Samuela Lenko, Mikołaja Pióro, Pawła Bazarzewskiego.

⁹ Awt. 242, *Memoriały dotyczące działalności Krzysztofa II Radziwiłła, hetmana polnego (później wielkiego) litewskiego: pisma, dekrety, memoriały, (1600-1640)*.

¹⁰ Awt. 67, *Uniwersały, przywileje i listy Augusta II i Augusta III, (1698-1754)*.

¹¹ Awt. 125, *Zbiór instrukcji, memoriałów, dokumentów finansowych i wojskowych, (1518-1718)*.

¹² Awt. 150, *Dokumenty dotyczące województwa wileńskiego i książąt Radziwiłłów, (1676-1767)*, tam m.in. 2 protestacje wniesione przez Niezabitowskiego w związku ze stratami od wojska litewskiego (dowodzonego przez Karola Stanisława Radziwiłła) w dobrach śluckich, 1695.

¹³ Awt. 321/2, *Dokumenty dotyczące głównie działalności Krzysztofa II Radziwiłła, hetmana Polnego litewskiego w Inflantach w czasie wojny polsko-rosyjskiej i wojny o Smoleńsk w latach 1633-163; tam m.in. notatki dotyczące spraw finansowych wojska w 1633 r.*

¹⁴ Awt. 96, *Korespondencja Mikołaja Korffa, regimentarza z Krzysztofem II Radziwiłłem, hetmanem polnym litewskim, (1625-29)*.

¹⁵ Awt. 62, *Listy Zygmunta Augusta, Stefana Batorego, Bony, Katarzyny i Anny, (1535-1585)*.

¹⁶ Awt. 63, *Rozporządzenia i listy Zygmunta III, (1589-1601)*.

III adresowane głównie do Krzysztofa I i Krzysztofa II Radziwiłłów z lat 1590-1621, a dotyczą one wojny z Turcją i wojny inflanckiej. Spraw wojskowych dotyczy też awt. 64¹⁷ zawierający uniwersały, listy i przywileje Władysława IV adresowane do Krzysztofa II, Aleksandra Ludwika Radziwiłła i Bogusława Radziwiłła. Uniwersały, rozporządzenia i przywileje (awt. 65¹⁸) adresowane są przede wszystkim do Bogusława Radziwiłła, a dotyczą spraw podatkowych i wojskowych. Natomiast w awt. 66¹⁹ znajdujemy instrukcję Jana III do Michała Kazimierza Radziwiłła dotyczącą jego poselstwa do cesarza Leopolda I (1679). Listy i uniwersały Wettynów (awt. 67) do Radziwiłłów sprowadzają się przede wszystkim do spraw majątkowych i gospodarczych. Awt. 68²⁰ zawiera 27 listów kolejnych przedstawicieli Kettlerów do Radziwiłłów, począwszy od listów Gotharda Kettlera adresowanych do Mikołaja Radziwiłła „Rudego”, a potem do Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”, poprzez listy Fryderyka, Wilhelma i Jakuba Kettlerów oraz Anny von Mecklenburg do Krzysztofa „Pioruna” i Krzysztofa II Radziwiłłów. Ponadto *awtograf* 234²¹ zawiera wyłącznie 488 listów pisanych przez samych Radziwiłłów, w tym 2 listy Mikołaja Radziwiłła „Rudego” do Mikołaja Radziwiłła „Czarnego” (1564-5), 66 listów Mikołaja „Rudego” do Mikołaja Krzysztofa „Sierotki”, 100 listów Krzysztofa „Pioruna” do Mikołaja Krzysztofa „Sierotki”, 14 listów Krzysztofa „Pioruna” do Jerzego Radziwiłła, biskupa wileńskiego, później kardynała, 9 listów Jerzego Radziwiłła, kasztelana trockiego do Mikołaja Krzysztofa „Sierotki”, 9 listów Janusza Radziwiłła, hetmana polnego do Aleksandra Ludwika Radziwiłła, marszałka wielkiego litewskiego. Inni przedstawiciele domu Radziwiłłów reprezentowani są w pojedynczych listach. Poza tym korespondencja od lub do Radziwiłłów znajduje prawie we wszystkich *awtografach* tyczących spraw polskich, np. w awt. 242 znajduje się 95 listów Krzysztofa II Radziwiłła do różnych osób: kuzynów, dygnitarzy państwowych, władców, sług, czy w awt. 119²², gdzie 81 listów Krzysztofa II Radziwiłła dotyczących spraw wojskowych: wielkości poborów, wypłaty żołdu wojsku, etc, lub w awt. 321/1²³ gdzie 75 listów o podobnym charakterze pisanych przez Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna”.

10 *awtografów* z kolekcji Dubrowskiego dotyczy spraw poszczególnych sejmików litewskich i przygotowań do sejmów. Tytuły poszczególnych tomów nie oddają jednak wiernie ich zawartości. Większość z dokumentów zawiera informacje dotyczące działalności politycznej Radziwiłłów. Są tam instrukcje sejmikowe opracowane dla posłów, którymi często bywali Radziwiłłowie, np. instrukcje na sejm dla Albrechta Władysława Radziwiłła, starosty ruskiego, posła z woj. nowogródzkiego w 1615 r., Krzysztofa II Radziwiłła, posła z tegoż województwa w 1624 r. Mikołaja Faustyna Radziwiłła, wojewody nowogródzkiego, posła 1733 r. (awt. 126²⁴), dla Michała Kazimierza Radziwiłła, koniuszego litewskiego, posła z woj. wołyńskiego w

¹⁷ Awt. 64, *Uniwersały i przywileje Władysława IV*, (1626-1642).

¹⁸ Awt. 65, *Uniwersały, rozporządzenia, przywileje Jana Kazimierza*, (1632-1668).

¹⁹ Awt. 66, *Uniwersały, instrukcje, przywileje i listy Michała Korybuta i Jana III oraz królowych: Eleonory i Marii Kazimiery*, (1669-1694).

²⁰ Awt. 68, *Listy książąt kurlandzkich: Gotharda, Wilhelma, Fryderyka, Jakuba i Anny*, (1576-1654).

²¹ Awt. 234, *Zbiór korespondencji książąt Radziwiłłów: Mikołaja „Rudego”, Mikołaja Krzysztofa „Sierotki”, Jerzego Radziwiłła, kasztelana trockiego i Janusza Radziwiłła, hetmana polnego*, (1564-1652).

²² Awt. 119, *Korespondencja Hieronima (Jarosza) Wollowicza, podkanclerzego litewskiego i Krzysztofa II Radziwiłła*, (1612-1628).

²³ Awt. 321/1, *Materiały dotyczące wojny inflanckiej 1561-1563 i polsko-szwedzkiej 1600-1607*, (1561-1609).

²⁴ Awt. 126, *Instrukcje dla posłów na sejm, postanowienia sejmików, różne manifestacje szlachty, głównie z województwa nowogródzkiego*, (1601-1764).

1729 r. (awt. 128²⁵); ale też instrukcje np. Michała Kazimierza Radziwiłła „Rybeński” do posłów woj. czernihowskiego, wołyńskiego na sejm ekstraordynaryjny w 1732 r., uniwersały Krzysztofa „Pioruna” i Krzysztofa II do szlachty powiatu wiłkomirskiego, (awt. 133²⁶), tam też uniwersały np. Krzysztofa II Radziwiłła do szlachty pow. wołkowyskiego, wzywające ją na wojnę z Moskwą z 1633 r., (awt. 127²⁷), do szlachty pow. wiłkomirskiego w związku z zerwaniem ugody przez Szwedów w 1621 r. (awt. 133), listy Krzysztofa „Pioruna” do szlachty w sprawie zebrania pospolitego ruszenia z 1600 r., (awt. 127), uniwersały wzywające szlachtę pow. wiłkomirskiego do walki z Karolem Sudermańskim w 1600 r., (awt. 133). W tych samych *awtografach* znajdują się również informacje dotyczące spraw majątkowych i podatkowych poszczególnych Radziwiłłów, ale też częste postanowienia uwalniające poszczególne dobra radziwiłłowskie od poborów na pospolite ruszenie (awt. 150), czy oficjalne skargi wnoszone przez Radziwiłłów lub ich administratorów na wojsko czyniące szkody w ich dobrach.

Dwa *awtografy* (152²⁸ i 321/2), a w dużej mierze też awt. 242, dotyczą wojen polsko-rosyjskich, przy czym gros akt dotyczy wojny smoleńskiej w latach 1633-34, choć znajdują się tam też dokumenty dotyczące wcześniejszych wojen z Moskwą oraz wojny ze Szwecją w I poł. XVII w.; m.in. znajdujemy tu rejestr rosyjskich dowódców wojskowych zabitych bądź wziętych pod niewoli przez wojska dowodzone przez Mikołaja Radziwiłła „Rudego” w bitwie nad rzeką Ułą w 1564 r. wykazy wojsk znajdujących się pod dowództwem Krzysztofa II (1634), plan rozlokowania wojsk polskich w operacjach pod Smoleńskiem (1633-34), dokumenty dotyczące rozmów pokojowych (1634), kilka uniwersałów Krzysztofa II Radziwiłła dotyczących wzmocnienia garnizonu smoleńskiego, ale też postępowania z dezerterami, zaopatrzenia w prowiant i wypłacenie żołdu pułkom polskim i cudzoziemskim walczącym pod komendą Radziwiłła o Smoleńsk, memoriały Krzysztofa II dane Piotrowi Kochlewskiemu jadącemu do Warszawy na sejm z pytaniami dotyczącymi obrony kraju (1633 r). Tu też warunki poddania się wojska moskiewskiego w 1633 r., etc.

Wydaje się, iż największa ilość dokumentów znajdująca się w polskiej części zbioru Piotra Dubrowskiego obrazuje działalność Krzysztofa Radziwiłła „Pioruna” i Krzysztofa II w czasie wojen prowadzonych w Inflantach w końcu XVI i w I poł. XVII wieku. Materiały na ten temat znajdują się w wielu *awtografach*, przede wszystkim jednak w 321 (cały awtograf to 235 dokumentów i 336 listów). Znajdują się tam dekrety dla rotmistrzów, uniwersały do szlachty litewskiej wzywającej ją do wsparcia wojsk walczących ze Szwedami, spis wojsk znajdujących się twierdzy Kokenhausen, wezwania Krzysztofa II o wzmocnienie załogi w Kokenhausen, informacje o sprawach finansowych dotyczących wojska, wypłacenia im żołdu, zaprowiantowania, ale też cenniki na produkty żywnościowe sprowadzane do Inflant dla wojska, wykazy jeńców znajdujących się w obozie Krzysztofa II, ale także materiały dotyczące prowadzenia rozmów pokojowych i wymiany jeńców, głównie z Pontusem de La Gardie. Tu też

²⁵ Awt. 128, *Instrukcje dla posłów, postanowienia sejmików, protestacje szlachty, głównie z województwa wołyńskiego*, (1570-1740).

²⁶ Awt. 133, *Dokumenty dotyczące województwa wołyńskiego, trockiego, czernihowskiego oraz powiatów: bracławskiego, krzemienieckiego, oszmiańskiego, upickiego, trockiego, wiłkomirskiego*, (1556-1761).

²⁷ Awt. 127, *Instrukcje, postanowienia, manifestacje sejmików województwa brzesko-litewskiego, powiatów: pińskiego, brzeskiego, lidzkiego, grodzieńskiego i wołkowyskiego, a także Litewskiej Komisji Skarbowej, Trybunału Skarbowego i in.*, (1587-1767).

²⁸ Awt. 152, *Zbiór dokumentów dotyczących stosunków polsko-rosyjskich*, (1553-1770).

charakterystyka wojny inflanckiej złożona przez Krzysztofa II Zygmunta III, „*Dyskurs...o podniesieniu wojny inflanckiej*” (1624).

W awt. 159²⁹ dotyczącym elekcji z lat 1763-64 i konfederacji generalnej z roku 1767 znajdujemy informacje o dość niechlubnej roli Karola Stanisława Radziwiłła „Panie Kochanku”. Tu m.in. listy tegoż Radziwiłła do Mikołaja Repnina, rosyjskiego posła w Polsce, do Nikity Panina, do Jana Klemensa Branickiego, kasztelana krakowskiego, hetmana wielkiego koronnego, Franza Augusta von Essen, Konstantego Popiela, etc. Tutaj też prośba mieszkańców ziemi drohickiej, skierowana do „Panie Kochanku”, marszałka konfederacji o zmniejszenie dostaw prowiantu dla wojska rosyjskiego (1767).

Z niedosytem przeglądałam awtograf 158³⁰ dotyczący dysydentów w Polsce. W zasadzie nie ma tam materiałów dotyczących bezpośrednio Radziwiłłów. Cała jednostka dotyczy głównie problemu religii greckiej w Polsce, choć znaleźć tam można też konstytucje sejmowe (kopie z II poł. XVII w.) dotyczące arian i usunięcia ich z terenu Rzeczypospolitej.

Podsumowując, stwierdzić należy, iż materiały tyczące Radziwiłłów, a przechowywane w zbiorze Dubrowskiego, choć niekiedy interesujące mają przede wszystkim charakter uzupełniający. Dotyczą głównie Radziwiłłów z linii birzańskiej sprawujących urząd hetmana polnego lub wielkiego litewskiego. Gros materiałów pochodzi z przełomu XVI i XVII wieku. Często też są to kopie dokumentów.

²⁹ Awt. 159, *Dokumenty dotyczące wyborów polskiego króla w latach 1763-1764 i historii Konfederacji Generalnej z 1767 r.*, (1761-1771).

³⁰ Awt. 158, *Dokumenty dotyczące dysydentów w Polsce*, (1596-1767).